

УДК 316.444

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ПРИЧИНИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

Кремень О.І., к.е.н.

Гавриш О.В.

ДВНЗ „Українська академія банківської справи НБУ”

м. Суми

У статті проаналізовано міграційні процеси в Україні. Систематизовано особливості хвиль міграційних процесів в Україні, особлива увага приділена дослідженню четвертої хвилі. У роботі проведено порівняння хвиль міграції з позицій джерела міграції, характеру, країн еміграції, причин і ключових рис і доведено, що четверта хвиля значною мірою відрізняється від трьох попередніх. Авторами проведена систематизація причин сучасної активізації інтеграційних процесів в Україні. Досліджено економічні, соціальні та демографічні наслідки даного процесу. Обґрунтовано, що з економічної точки зору міграція з України має як позитивні, так і негативні сторони. Проведене кількісне оцінювання впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, хвилі міграції, причини міграції, наслідки міграції

This article is focused on the migration processes in Ukraine. The features waves of migration processes in Ukraine are systematized, special attention is paid to the study of the fourth wave. In this paper, authors compared the waves of migration from the point source of migration, nature of emigration causes and key features and proved that the fourth wave differs significantly from the previous three. The authors conducted ordering causes of the current intensification of integration processes in Ukraine. The economic, social and demographic consequences of this process are researched by authors. Authors proved that from an economic point of view migration from Ukraine has both positive and negative sides and assessed the impact of migration on social and economic development.

Key words: migration, migration processes, waves of migration, reasons for migration, the impact of migration.

Актуальність проблеми. Міграція населення зумовлена економічними, політичними, соціальними та етнічними чинниками. Протягом усієї історії людства вона відігравала значну роль у суспільному розвитку. З одного боку, масштаби та напрями міграційних процесів певною мірою

свідчать про стан соціального та економічного розвитку країни. З іншого боку, процес міграції сам значною мірою впливає на розвиток країни.

Українські трудові мігранти становлять до 10% від загальної чисельності (близько 80 млн.) мігрантів у світі. Згідно з даними, оприлюдненими ООН, число українських трудових мігрантів, які постійно перебувають за межами країни, становить вісім мільйонів осіб, а в сезонний пік їхня чисельність збільшується. За офіційними даними українських компетентних органів, за останні 20 років з України виїхало шість із половиною мільйонів людей, частина яких перейшла в статус емігрантів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вивченню сутності міграції, особливостей становлення та розвитку міграційних процесів в Україні, а також причин і наслідків зовнішньої трудової міграції для українського населення присвячено наукові праці багатьох українських науковців та практиків, зокрема, О. Шокала, О. Савки, С. Вересюка, В. Бідака, В. Куценка, О. Краузе, Р. Якеля, О. Малиновської, Д. Лимана, К. Чижевської, О. Позняка та інших. Проте не достатньо вирішеною залишається проблема комплексного бачення причин та наслідків міграційних процесів для соціально-економічного розвитку України, а також кількісного оцінювання впливу міграційних процесів на розвиток економіки.

Метою роботи є вивчення особливостей і причин та визначенні наслідків міграційних процесів в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Комплексне вивчення міграційних процесів в Україні протягом останніх трьох століть в українських землях дозволило нами систематизувати їх особливості з позиції періоду, джерел міграції, характеру, країн імміграції, причин та ключових рис (табл. 1).

Так, проведений аналіз дозволяє нам стверджувати, що остання хвиля в багато чому відрізняється від трьох попередніх: більшість людей подалася в дорогу через скрутні економічні умови, що настали після розвалу Радянського Союзу; основна їх маса має вищу освіту, або технічну спеціальність, володіє англійською мовою, що дає змогу легше знайти роботу за кордоном. Таким чином, четверта хвиля української еміграції де в чому повторює першу – „заробітчанську”. Виникнення четвертої хвилі еміграції – це процес об’єктивний, який обумовлений не тільки

Таблиця 1. Особливості хвилей міграції з України у XIX-XXI ст.

Назва хвилі	Період	Джерело міграції / Характер	Країни, в які емігрують	Причини	Ключові риси
Перша	поч. 70-х рр. XIX ст. – до Першої світової війни	надлишок сільського неграмотного населення / трудова хвиля	США, Бразилія, Канада, Сибір, Австралія, Нова Зеландія	бідність, національний гніт з боку Австро-угорської і Російської імперій, пошук більш придатних умов для праці	перші українські переселенці, стали основоположниками найчисельнішої української діаспори за кордоном, позначили шляхи і можливість виїзду за кордон.
Друга	період між двома світовими війнами (1917-1939 рр.)	середні землевласники, торговці, службовці, священнослужителі, інтелігенція, солдати / інтелектуальна хвиля	Польща, Чехословаччина, Австрія, Румунія, Болгарія, Німеччина, Франція, США, Канада	колективізація, голодомори, репресії, незгода з радянською владою	українці другої хвилі української еміграції відрізнялися від перших своїх попередників тим, що були освіченими людьми. Саме цим пояснюється їх швидке пристосування до нових умов життя і праці, а також активна участь у громадському житті. Характерним було явище рееміграції.
Третя	роки Другої світової війни – повоєнний період	освічене населення / політична хвиля	Німеччина, Канада, США, Великобританія, Австралія, Бразилія, Аргентина, Франція	депортація, небажання жити в радянському суспільстві	дана хвиля стала найчисельнішою в українській еміграції. В ході третьої хвилі набув певного поширення такий вид еміграції як утворення подружніх пар з іноземцями для наступного виїзду за кордон.
Четверта	середина 90-х рр. XX ст. – сьогоднішня	висококваліфікована дешева робоча сила / заробітчанська хвиля	США, Росія, країни Європи	низький рівень життя, безробіття, неможливість реалізувати себе на Батьківщині	відбувається „відплив інтелекту”, втрачається національна самосвідомість. Значний грошовий приплив до України. Правова захищеність ні з боку України, ні тим паче з боку країн перебування емігрантів.

Джерело: складено авторами на основі [2, 12, 15]

важким економічним станом, а й тим, що переїзди з однієї країни до іншої є нормою цивілізованого життя.

З метою вивчення особливостей сучасних міграційних процесів, нами було сьогоднішніх емігрантів – представників четвертої хвилі української еміграції – об'єднано в групи осіб, що взяли громадянство іншої країни, заробітчани, інтелектуальних заробітчани та студентів, а також визначено їх особливості (табл. 2).

Таблиця 2. Особливості груп емігрантів четвертої хвилі української еміграції

№ з/п	Група емігрантів	Характеристика
1.	Особи, які узяли громадянство іншої країни	Більшість цих людей поїхали за матеріальним статком і вирішили викреслити Україну зі свого життя, вони прагнуть розчинитись в іншій країні. Мало у кого цей процес йде безболісно, тому з часом емігранти починають шукати собі подібних на чужині. Проте, лише невелика частина ностальгуючих починає об'єднуватись в українські емігрантські організації. Притому в них важко складаються стосунки зі старою діаспорою (дуже відрізняються погляди, прагнення, мотивації).
2.	Заробітчани	Найчисельніша складова четвертої хвилі. Хто їде з відчаю, хто більш розсудливо хоче заробити на майбутнє. Ці люди зберігають українське громадянство і збираються обов'язково повернутись на Батьківщину. Цікаво, що серед завдань, які вони ставлять перед собою, особливо часто зустрічаються: 1) заробити початковий капітал для власної справи в Україні; 2) дати дітям гарну сучасну освіту. Відмовляючи за кордоном собі в усьому, вони вирощують в Україні нове освічене покоління.
3.	Інтелектуальні заробітчани	До цієї групи входять ті, хто працює за контрактом в університетах, наукових лабораторіях, аналітичних центрах тощо. Вони мають великі можливості для інтелектуального розвитку і втілення своїх ідей на практиці.
4.	Студенти	Це молоде покоління, яке завтра почне будувати нову сильну Україну. Вони накопичують знання і вміння, які потім можна буде застосувати на практиці в рідній країні. Студенти також мають можливість порівняти рівні життя, об'єктивно оцінити переваги і недоліки України

Джерело: складено авторами на основі [12]

Незважаючи на всі непорозуміння між поколіннями, які існують зараз, представники нової еміграції також поступово знаходять себе, що сприяє відродженню в них любові до своєї мови і культури, вони починають зближуватися зі старою еміграцією. Представники нової

хвилі вже роблять значний вклад в українське громадське й культурне життя. Чимало нових емігрантів працюють в українській спільноті в галузях освіти, культури, релігії, спорту та бізнесу. Їх внесок не тільки зміцнює українську діаспору, а й забезпечує її майбутність і розвиток у XXI столітті [12].

Соціально-економічні причини пов'язані передусім з бідністю, незабезпеченістю робочими місцями, низьким рівнем реальної заробітної плати та нестабільністю політичної та економічної ситуацій. Головною ж причиною у цьому контексті є низький рівень оплати праці. Свідченням цього є те, що 6 із 10 трудових мігрантів основною причиною працевлаштування за кордоном назвали низький рівень оплати за відповідну роботу в Україні.

У рейтингу розвитку людського потенціалу (за Програмою розвитку ООН) Україна посідає 85 місце у світі за такими показниками: ВВП на душу населення, середня тривалість життя, рівень освіченості. Через відсутність роботи люди кидаються у її пошуках будь-куди, аби вижити. Так українці опинилися в закордонних наймах, де виконують в основному непрофесійну роботу [14].

Географічні причини пов'язані з близькістю державних кордонів України з іншими країнами: це полегшує і здешевлює здійснення трудової міграції. Особливо сприяє збільшенню міграційної активності близькість до кордонів з країнами ЄС [6].

До міграції українське населення штовхає і значний розрив між рівнем розвитку України та інших країн світу – особливо це проявляється через нерівномірність процесу нагромадження капіталу в окремих країнах.

Диференціація цін на аналогічні види товарів та послуг проявляється в основному різницею між оплатою однорідної за кількісними і якісними показниками праці в різних країнах. В умовах зростаючих вимог до найманих працівників частина населення, яка отримала вищу освіту і ефективно застосовує свої знання у практичній діяльності, вимагає підвищення ціни своєї роботи на ринку праці. І тоді вони надають перевагу роботі за фахом в тих країнах, де заробітна плата буде в кілька разів вище.

Існує суттєва незбалансованість між обсягами і структурою попиту на робочу силу молоді та обсягами і структурою її пропозиції. Гаранто-

ваний ринок праці молоді нині занадто звужений і здійснюється в межах порівняно невеликої кількості виділених робочих місць. Велика частка молоді, яка не витримала конкурентної боротьби з представниками старших вікових поколінь, виштовхується на нерегульований ринок праці. Тому молодь знаходиться в значно гіршому становищі щодо соціального захисту від безробіття порівняно з іншими представниками робочої сили, що призводить до того, що значна її частина змушена виїжджати закордон.

Значною мірою мотивує людей до міграції також неможливість застосування своїх інтелектуальних, творчих здібностей у різних сферах господарства в Україні. Це призводить до виїзду з країни інтелектуальної, творчої молоді, яка буде віддавати свої сили за для блага іншої країни [9].

Також негативно на вітчизняному ринку праці відображається світова фінансова криза, яка поглиблює всі існуючі проблеми. Одним із проявів фінансово-економічної кризи є скорочення попиту на робочу силу, що призводить до скорочення робочих місць і тягне за собою безробіття. Внаслідок цього люди мусять шукати заробітку за межами нашої держави. Глибина і системний характер кризи в Україні оцінюється більшістю експертів як такі, що значно перевершують європейські, що неминуче проявляється у падінні і без того низької заробітної плати, особливо у валютному еквіваленті [6].

Усі наслідки міграції для України, на нашу думку, необхідно систематизувати з позиції сфери їх прояву – на економічні, соціальні і демографічні, а також з позиції характеру їх прояву – позитивні і негативні (рис. 1).

При цьому, якщо серед економічних наслідків можна розмежувати як позитивні, так і негативні, то соціальні та демографічні мають яскраво виражений негативний вплив.

На першому місці серед негативних наслідків вказується втрата висококваліфікованої робочої сили, передусім наукових кадрів, так званий „відплив інтелекту”. Значною проблемою є і нелегальний характер трудової міграції з України, який окрім погіршення трудового потенціалу нашої держави, призводить до додаткового навантаження на систему соціального забезпечення населення, оскільки мігранти не сплачуючи пенсійні внески, не поповнюють пенсійний фонд та не забезпечують власної гідної пенсії в Україні [3].

Найстрашніше, що міграція несе руйнівний вплив не тільки на економічне, а й на соціокультурне середовище нашої країни, зокрема на психологічний стан українців. Проте, вплив міграційних процесів може і позитивно впливати на різні сфери господарювання. Зокрема, мігранти підвищують свій рівень кваліфікації, освоюють нові технології, професії, системи організації виробництва. Останнім часом поширюється думка, що міграція сприяє розвитку економіки України. Проте це можливо при веденні ефективної політики щодо спрямування праці українців за кордоном на користь України.

З метою оцінювання впливу міграційних процесів на економічну ситуацію в Україні нами було проведене економетричне дослідження залежності показників соціально-економічного розвитку країни від частки мігрантів у загальній чисельності населення).

При цьому у якості результативних ознак було обрано наступні показники: ВВП на душу населення, ВВП, обсяг експорту та середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника. Факторною ознакою у дослідженні виступала частка емігрантів у загальній чисельності населення. Для аналізу використовувалися статистичні дані за 2000-2011 рр.

Результати проведених розрахунків засвідчили, що еміграційні процеси здійснюють обернений вплив на ВВП країни в цілому, ВВП на душу населення, експорт та середньомісячну заробітну плату у розрахунку на одного штатного працівника (табл. 3). Між часткою емігрантів у загальній чисельності населення та ВВП на душу населення існує щільний обернений зв'язок – тобто чим більше емігрантів, тим менше ВВП на душу населення. Граничне зменшення ВВП на душу населення при зростанні частки емігрантів на 1% становить 1091,4 грн., а 78% варіації ВВП на душу населення пояснюється варіацією частки мігрантів у загальній чисельності населення. При зростанні частки емігрантів у загальній чисельності населення на 1% відбувається граничне зменшення ВВП на 44100 грн. і 77% його варіації пояснюється варіацією частки емігрантів. Граничне зменшення експорту при зростанні частки емігрантів на 1% становить 2432,3 млн. дол. США і 74% варіації експорту пояснюється варіацією частки емігрантів у загальній чисельності населення. Між часткою емігрантів у загальній чисельності населення

та середньомісячною заробітною платою у розрахунку на одного штатного працівника також існує щільний обернений зв'язок. При зростанні частки емігрантів у загальній чисельності населення на 1% відбувається граничне зменшення середньомісячної заробітної плати на 105,42 грн. і 78% її варіації пояснюється варіацією частки емігрантів.

Висновки. Проведене дослідження дозволило дійти нам низки висновків. Традиційним підходом до періодизації української еміграції є виділення трьох хвиль переселенського руху: перша – поч. 70-х рр. XIX ст. – до Першої світової війни – трудова; друга – період між двома світовими війнами – інтелектуальна; третя – роки Другої світової війни – повоєнний період – політична. Систематизація особливостей сучасних інтеграційних процесів дозволяє стверджувати про виникнення четвертої хвилі міграції – новітньої хвилі української трудової міграції, яка розпочалася у середині 90-х років XX століття і може бути ідентифікована як заробітчанська.

Таблиця 3. Рівняння залежностей між часткою емігрантів у загальній чисельності населення та показниками соціально-економічного розвитку України

№ з/п	Результативна ознака (показник соціально-економічного розвитку)	Рівняння залежності	
		лінійне	найбільш адекватне
1	ВВП на душу населення, грн.	$y = -1091,4x + 22318$ $R^2 = 0,7818$	$y = 96509x^{-1,0995}$ $R^2 = 0,9745$
2	ВВП, млн. грн.	$y = -44100x + 947123$ $R^2 = 0,7713$	$y = 5E+06x^{-1,1031}$ $R^2 = 0,9719$
3	Експорт, млн. дол. США	$y = -2432,3x + 59181$ $R^2 = 0,7415$	$y = 71218e^{-0,0819x}$ $R^2 = 0,898$
4	Середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника, грн.	$y = -105,42x + 2060,7$ $R^2 = 0,7785$	$y = 11184x^{-1,2521}$ $R^2 = 0,9779$

Джерело: побудовано авторами за даними Держкомстату України [5]

Сьогоднішніх представників четвертої хвилі української еміграції нами було об'єднано у декілька груп: особи, які взяли громадянство іншої країни; заробітчани; інтелектуальні заробітчани; студенти. Проведена нами систематизація причин сучасної активізації інтеграційних процесів в Україні дозволяє виділити серед них найголовніші: соціально-економічні – пов'язані з бідністю, незабезпеченістю робочими місцями, низьким рівнем реальної заробітної плати та нестабільністю політичної та економічної ситуацій; географічні – пов'язані з близькістю держав-

них кордонів України з іншими країнами; психологічні – пов’язані з неможливістю застосування своїх інтелектуальних, творчих здібностей у різних сферах господарства в Україні; різний рівень економічного розвитку країн; диференціація цін на аналогічні види товарів та послуг, зокрема на оплату однорідної за кількісними і якісними показниками праці в різних країнах; незбалансованість між попитом і пропозицією робочої сили на внутрішньому ринку праці; світова фінансова криза, що призводить до скорочення робочих місць і тягне за собою безробіття. Дослідження міграції в Україні дозволило нам виділити такі основні наслідки даного процесу для нашої держави: економічні, соціальні та демографічні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бідак В. Я. Міграційно-трудова мотивація носіїв духовно-інтелектуального потенціалу в регіональних суспільних системах / В. Я. Бідак // Регіональна економіка. – 2011. – № 1 – С. 109-117.
2. Вільна енциклопедія. Українська еміграція [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_еміграція – Назва з екрану.
3. Вересюк С. М. Міжнародна трудова міграція в умовах глобалізації: українські реалії [Електронний ресурс] / Буковинська державно фінансова академія. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63470.doc.htm – Назва з екрану.
4. Горун П. М. Вплив українських „гастарбайтерів” на українську економіку в часи економічної кризи [Електронний ресурс] / Буковинська державно фінансова академія. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Philosophia/57320.doc.htm – Назва з екрану.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua> – Назва з екрану.
6. Зовнішня трудова міграція населення України / Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України; за ред. В. Г. Чебанова – К.: ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 119 с.
7. Італійський синдром і проблеми трудової міграції [Електронний ресурс] / Соціальна наука. – Режим доступу: <http://www.science-community.org/node/1314> – Назва з екрану.
8. Куценко В. О. Тенденції розвитку світової системи грошових переказів / В. О. Куценко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2 – С. 131-138.

9. Лиман Д. Ю. Вплив міграційних процесів на економіку України [Електронний ресурс] / Буковинська державно фінансова академія. – Режим доступу: http://www.gusnauka.com/12_ENXXI_2010/Economics/65385.doc.htm – Назва з екрану.
10. Національний банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Statist/index_PB.htm – Назва з екрану.
11. Савка О. І. Трудова міграція України: позитивні та негативні наслідки [Електронний ресурс] / Буковинська державно фінансова академія. – Режим доступу: http://www.gusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66698.doc.htm – Назва з екрану.
12. Хвилі української діаспори [Електронний ресурс] / Єдина Україна. – Режим доступу: <http://diaspora.ukrinform.ua/news-215.html> – Назва з екрану.
13. Чижевська К. М. Наслідки трудової міграції для України [Електронний ресурс] / Всеукраїнська студентська інтернет-конференція. – Режим доступу: <http://conf-cv.at.ua/forum/56-564-1> – Назва з екрану.
14. Шокало О. Негативні наслідки української трудової міграції та їх подолання [Електронний ресурс] / „Четверта хвиля” Міжнародна громадська організація українців. – Режим доступу: <http://usim4.eukrainians.net/ua/archive/2010/novyny177c.htm> – Назва з екрану.
15. Шокало О. Українська еміграція: причини й наслідки [Електронний ресурс] / журнал Верховної Ради України „Віче”. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/310/> – Назва з екрану.
16. Якель Р. Вдосконалене рабство [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/45324> – Назва з екрану.
17. Якель Р. Радість і сльози трудової міграції [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/82559> – Назва з екрану.